

Η ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ: Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ*

Ἀνάμεσα στίς 1300 περίπου ἐπιστολές τοῦ Κοραῆ πού μᾶς εἶναι ὡς σήμερα γνωστές¹ περιλαμβάνονται καί 15 οἱ ὁποῖες δέν ἀπευθύνονται προσωπικά σέ ἓνα ἢ περισσότερα ἄτομα ἀλλά σέ κάπως εὐρύτερες ομάδες ἀνθρώπων, ὥστε οἱ ἐπιστολές αὐτές τόσο ἀπό τόν ἀριθμὸ τῶν ἀποδεκτῶν ὅσο καί, κυρίως, ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους νὰ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐγκύκλιοι. Ἡ παλαιότερη γνωστὴ εἶναι τοῦ 1803 καί ἀπευθύνεται στὴν ἡγεσία τῶν Σουλιωτῶν καί ἡ νεώτερη τοῦ 1830 καί ἀπευθύνεται στοὺς Χίους πού κατοικοῦσαν στὴν Εὐρώπη.

Θεματολογικὰ οἱ 15 αὐτές ἐπιστολές μποροῦν νὰ διακριθοῦν σέ δύο κατηγορίες: α'. στίς 7 πρωιμότερες (1803-1820) πού ἀναφέρονται στὴν ἀνάγκη ἰδρύσεως καί τὴν καλλίτερη ὀργάνωση σχολείων, τὴν ἐξέυρεση κατὰλληλων διδασκάλων, προμήθεια βιβλίων κ.λπ., δηλ. σέ θέματα ἐκπαιδευτικὰ², καί β'. στίς 8 ὀψιμότερες (1822-1830) πού ἀναφέρονται σέ θέματα πού ἀνέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση³. Τὸ ὀρόσημο ἀνάμεσα στίς δύο θεματικὲς

---

* Ἀνακοίνωση στὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριο Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (9-16 Σεπτεμβρίου 1990).

1. Χρησιμοποιοῦ τὸ ἐγκυρότερο ὡς σήμερα corpus: Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐπιτομὴ Ἰστορίας (ἔκδ. Κ. Θ. Δημαρᾶ κ.ἀ.), Α' - Ζ', Ἀθήνα 1964-1984· σ' αὐτὸ γίνονται καί οἱ παραπομπές μὲ τὴν ἔνδειξη: Κοραῆ, Ἐπιτομὴ Ἰστορίας.

2. Αὐτές εἶναι: α'. πρὸς τοὺς Σουλιῶτες προκρίτους (22.IV.1803), Κοραῆ, Ἐπιτομὴ Ἰστορίας, Β', Ἀθήνα 1966, σσ. 77-80, β'. πρὸς Σμυρναίους (πρὸ 27.XI.1803), ὁ.π., σσ. 102-113, γ'. πρὸς τοὺς Χίους ἐμπόρους Σμύρνης (8.XI.1810), ὁ.π., Γ', Ἀθήνα 1979, σσ. 66-74, δ'. πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῆς Σχολῆς Χίου (4.XI.1911), ὁ.π., σσ. 153-157, ε'. πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῆς Σχολῆς Κυδωνιῶν (28.I.1815), ὁ.π., σσ. 374-376, ζ'. πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῆς Σχολῆς Χίου (21.XI.1816), ὁ.π., σσ. 519-520, καί ζ'. πρὸς τοὺς Δημογέροντες καί προεστῶτες Ὑδρας (14.VI.1820), ὁ.π., Δ', Ἀθήνα 1982, σσ. 239-241.

3. Εἶναι οἱ ἀκόλουθες: α'. πρὸς τοὺς προκρίτους Πελοποννήσου (10.I.1822), Κοραῆ, Ἐπιτομὴ Ἰστορίας, Δ', Ἀθήνα 1982, σσ. 322-331, β'. πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένους Χίους (7.V.1822), ὁ.π., σσ. 350-352, γ'. πρὸς τοὺς ἴδιους (12.X.1822), ὁ.π., σσ. 370-

ἐνόητες συμπίπτει μὲ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς 8 ὑστερότερες ἐπιστολὲς θὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς μας στὴ σημερινή μου ἀνακοίνωση.

*

Ἀπευθύνεται «πρὸς τοὺς φιλοπάτριδας Προεστῶτας τῆς Πελοποννήσου, καὶ τῆς λοιπῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος» καὶ φέρει ἡμερομηνία 10 Ἰανουαρίου 1822, δηλ. συντάχθηκε δύο ἡμέρες πρὸ τῆς ἐναρξέως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου.

Τὸ περιεχόμενό της σὲ γενικὲς γραμμὲς εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Ἀπὸ ὅσα πληροφοροῦμαι — λέγει ὁ Κοραῆς — καταλαβαίνω ὅτι τὶς νίκες σας ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ διαδέχθηκαν σοβαρὲς ἀναμεταξύ σας διενέξεις, ὀλέθριες γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπαναστάσεως ποὺ ἀναλάβατε. Γι' αὐτὸ σᾶς γράφω αὐτὴ τὴν ἐπιστολή, ὄχι ὡς συμβουλή γεροντοτέρου (ὁ Κοραῆς ἦταν τότε 74 ἐτῶν) καὶ ἐκτιμωμένου ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς ἀλλ' ὡς γνώμη πολίτη κάνοντας χρῆση αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος ποὺ παρέχει ἡ ἐλευθερία. Ὁ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς ποὺ σᾶς κατέχει τώρα εἶναι φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀλλαγῆς τῆς καταστάσεώς σας. Σὲ κάθε ἀλλαγῇ ἐξάπτονται τὰ πάθη· αὐτὸ διδάσκουν τὸ ἀπώτερο παρελθὸν καθὼς καὶ τὰ συμβαίνοντα στὴ σημερινή — στὴν τότε δηλ. — Εὐρώπη. Οἱ πλούσιοι μετὰ τὴν ἀλλαγῇ προσπαθοῦσαν νὰ διαφυλάξουν καὶ νὰ ἀξήσουν τὸν πλοῦτο τους, ἐνῶ οἱ πτωχοὶ ποὺ ὑπέφεραν οἰκονομικὰ πρὸ τῆς ἀλλαγῆς ἐπιδίωκαν νὰ ἀντικαταστήσουν ἀμέσως τὰ ὡς τὴν ἀλλαγῇ βάσανά τους μὲ τὸν πλοῦτο καὶ τὴ δύναμη. Καμιὰ ἀπὸ τῆς δύο παρατάξεις δὲν κατευθυνόταν πρὸς τὴν ἰσότητά, ἐξοῦ καὶ οἱ διχόνοιοι. Ἀλλὰ γιὰ τὶς διχόνοιοι καὶ τὶς ταραχὲς στὴν Εὐρώπη ὑπάρχει κάποια ἴσως δικαιολογία ἀφοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κατάστασιν τῶν Εὐρωπαίων, τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς ἦταν γι' αὐτοὺς ἐξασφαλισμένο. Γιὰ τοὺς Ἕλληνας ὅμως τέτοια δικαιολογία δὲν ὑπάρχει, διότι καὶ οἱ πλούσιοι καὶ οἱ πτωχοὶ εἶχαν, πάνω ἀπὸ τὶς ιδιότητές τους αὐτές, κοινὴ μοίρα τὴ μάχαιρα τοῦ κατακτητῆ ποὺ δὲν ἔκανε διακρίσεις πλούσιου ἢ πτωχοῦ, δυνατοῦ ἢ ἀδυνάτου. Καὶ καταλήγει «Δύναμις καὶ πλοῦτος χωρὶς ἐλευθερίαν εἶναι κατάρρα». Στρεφόμενος ἐν συνεχείᾳ ὁ Κοραῆς πρὸς τοὺς πλούσιους καὶ δυνατοὺς, προσθέτει ὅτι αὐτοὶ μποροῦν νὰ ἀπολαύσουν πραγματικὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴ δύναμή τους μόνο ἂν χρησιμοποιοῦν αὐτές τους τὶς ιδιότητες γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ, ἂν ὁμονοοῦν μὲ τοὺς συμπολίτες τους καὶ ἂν

378, δ'. πρὸς τοὺς προεστῶτες Ὑδρας, Ψαρῶν καὶ Σπετσῶν (6.III.1823), δ.π., Ε', Ἀθήνα 1983, σσ. 3-6, ε': πρὸς τοὺς Χίους τῆς Εὐρώπης (25.VI.1823), δ.π., σσ. 30-33, ς': πρὸς τοὺς Ἰδιούς (20.X.1823), δ.π., σσ. 82-86, ζ': πρὸς τοὺς Ἰδιούς (7.II.1824), δ.π., σσ. 108-111, καὶ η'. πρὸς τοὺς Ἰδιούς (29.VI.1830), δ.π., ζ', Ἀθήνα 1984, σσ. 186-188.

ὑποτάσσονται στὸν νόμο ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλα καὶ ἀπὸ ὅλους. Καὶ ἀκόμη, συνδυάζοντας ἔντεχνα τὸ πρόβλημα μὲ τὴν εὐσέβεια τῶν ἀγωνιζομένων, ἐπι-καλεῖται τὸ κήρυγμα τοῦ Ἁπ. Παύλου («τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑλλήνων», ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ⁴) στὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ του γιὰ νὰ διακηρύξει ὅτι ὁ στερεότερος λίθος τῆς θρησκείας «εἶναι ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη», τὴν ὁποία ὁ Κοραῆς ταυτίζει μὲ τὴν ἰσότητα. Ἡ μνεία τῶν Κορινθίων ὁδηγεῖ τὸν Κοραῆ νὰ φέρει τὴν περίπτωσή τους ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα. Οἱ διχό-νοιοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔφεραν τὴν ὑποδούλωσή τους στοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι παρέδωσαν μὲ τὴ σειρά τους τὴ σκυτάλη στοὺς «Γραικορωμαίους», δηλ. στοὺς Βυζαντινοὺς, καὶ αὐτοὶ πάλι στοὺς Τούρκους. Θύματα αὐτοῦ τοῦ διδύμου (δηλ. τῆς διχονοίας-ὑποδουλώσεως) ἦσαν καὶ οἱ Κορίνθιοι ποὺ κατα-στράφηκαν τὸ 146 π.Χ. ἀπὸ τὸν Ρωμαῖο στρατηγὸ Μόμμο, τὸν ἐπικληθέντα «Ἀχαϊκὸ»⁵. «Ἡ κατάρτατος αὕτη φιλαρχία ἐγέννησε τὴν διχονοίαν, διήγγειρε τὰς πόλεις καὶ τοὺς πολίτας κατ' ἀλλήλων, ἄναψε τῶν ἐμφυλίων πολέμων τὴν πυρκαϊὰν καὶ ὑπέταξε τοὺς Ἑλληνας...», ἐπιλέγει ὁ Κοραῆς. Θεωρεῖ ἀκόμη ὅτι ἡ μακρὰ δουλεία ἐπηρεάσε καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἰδίως κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐνῶ ἀπὸ τῆς θρησκείας («τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἀγάπης») θὰ περίμενε κανεὶς τὴ διόρθωσιν τῶν Ἑλλήνων. Γι' αὐτὸ ὑποστηρίζει ὅτι παράλ-ληλα πρὸς τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ γίνῃ καὶ βελτίωσις τῆς ἐκκλησια-στικῆς καταστάσεως. Ἀλλὰ καρπὸς τῆς διχονοίας ἐνδεχομένως νὰ εἶναι καὶ ἓνας νέος τύραννος ποὺ στὴν ἀρχὴ θὰ σᾶς καλοπιάνει. Ἐνας τέτοιος τύραννος δὲν διαφέρει καθόλου ἀπὸ τὸν σουλτάνο καί, ἂν κάποτε οἱ ἀπόγονοί σας θελή-σουν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτὸν ποὺ τοὺς κληροδοτήσατε, τότε θὰ ἀναγκασθοῦν νὰ κάνουν ἐμφύλιον πόλεμον, γι' αὐτὸ ἀπὸ ταύτης τῆς ὥρας, νὰ κόψετε ὅλας τὰς ἀφορμὰς τῆς τυραννίας». Προτοῦ τελειώσει ὁ Κοραῆς τὴν ἐγκύκλιαν αὐτὴ ἐπιστολὴ του θεωρεῖ ἀπαραίτητον νὰ διευκρινήσῃ τὴ διαφορὰ ἰσονομίας καὶ ἰσο-τιμίας. Ὑποστηρίζει βέβαια τὴν ἰσονομίαν⁶ ἀλλὰ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἰσοτιμία φέρει τὴν ἀναρχίαν. Καὶ καταλήγει ὅτι ἄμεση πιά ἀνάγκη εἶναι νὰ συστηθῇ Προσω-ρινὴ Κυβέρνησις, ἐνέργεια τὴν ὁποία πρέπει νὰ γνωστοποιήσουν ἀμέσως οἱ ἀγωνιζόμενοι στοὺς πρεσβευτὰς τῶν χριστιανικῶν κρατῶν.

Αὐτὸ εἶναι περιληπτικὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τῆς 10.1.1822 τοῦ Κοραῆ. Ἦσως μακρηγόρησα λίγο, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ ἐνθυμίσω στοὺς συνέ-δρους τὰ κύρια σημεῖα μιᾶς μεστής ἐπιστολῆς ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 πυκνο-

4. Ἐκμεταλλεῦόμενος μάλιστα τὴ λ. Ἑλλήνων, ὅχι πιά μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἔννοιάν της (=εἰδωλοκρατῶν) ἀλλὰ μὲ τὴν ἐθνικὴν.

5. Γιὰ τὸν Μόμμο θὰ μιλήσῃ ὁ Κοραῆς καὶ ἀργότερα βλ. [Ἁδαμαντίου Κοραῆ], Ἄτακτα, Γ', Παρίσι 1830, σσ. 155-156.

6. Ἐννοία γιὰ τὴν ὁποία εἶχε μιλήσει καὶ στὰ Προλεγόμενα τῶν Ἀριστοτέλους, Πολι-τικῶν, Παρίσι 1821, σσ. ξα', σγ', πβ', γ'.

τυπωμένες σελίδες, μιᾶς μικρῆς δηλ. διατριβῆς στο πολιτικό πρόβλημα τῆς επαναστατημένης Ἑλλάδος.

Ποιά ἦταν ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ τῆ γράψει ὁ Κοραΐς; Πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς του διαφαίνεται ἡ ἀφορμὴ: «τοιαύτη φήμη διεδόθη ἐδῶ [δηλ. στὸ Παρίσι] περὶ τῆς διχονοίας σας», γράφει⁷. Καὶ βέβαια, πὺδ συγκεκριμένα, ἡ διχόνοια αὐτὴ δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ οἱ ἀνταγωνισμοὶ καὶ οἱ διενέξεις μεταξὺ τῶν παρατάξεων ποὺ οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὀνομάζουν «πολιτικούς» καὶ «στρατιωτικούς» Στὴν πρώτη παράταξη οἱ κοτσαμπάσηδες ἐνισχυμένοι ἀπὸ τοὺς Φαναριῶτες καὶ στὴ δεύτερη οἱ ὄπλαρχηγοὶ ἐνισχυμένοι ἀπὸ τὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη⁸.

Μᾶς ἀπομένει ἕνας ἱστορικὸς σχολιασμὸς τῶν ἰδεολογικῶν στοιχείων τῆς μακρᾶς ἐπιστολῆς ἀλλὰ προηγουμένως ἄς βάλω μιὰ παρένθεση: Νὰ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Κοραΐς ἐξῆσε ἀπὸ κοντὰ τῆ γαλλικῆ Ἐπανάσταση, τὴν παρακολούθησε σ' ὅλη της τὴν ἐξέλιξη, ἐπικρότησε τὰ καλὰ της καὶ συγχρόνως στάθηκε κριτικὸς σ' ὅ,τι ἀποτελοῦσε ἀρνητικὴ πτυχὴ καὶ μελανὴ πλευρὰ της⁹. Εἶχε λοιπὸν ἄμεσες ἐμπειρίες τῆς «μεταβολῆς» καὶ αὐτὸ τοῦ ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ κάνει προσωπικὲς ἐκτιμήσεις ποὺ θὰ ὠφελοῦσαν τοὺς συμπατριῶτες του επαναστάτες τοῦ 1821. Καὶ ἔρχομαι τώρα στὸν σχολιασμό.

Πρῶτα πρῶτα ἡ ἔννοια τοῦ πολίτη, ποὺ παρελαύνει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀρκετὲς φορὲς μέσα στὸ κείμενο τοῦ Κοραΐ, εἶναι ἔννοια κατεξοχῆν καθιερωμένη καὶ

7. Κοραΐ, *Ἀλληλογραφία*, Δ', σ. 330. Τὴν ἐπιστολὴ του ὁ Κοραΐς ἔστειλε εἰς διπλοῦν στὸν Μιχαὴλ Ροδοκανάκη, στὸ Λιβόρνο, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ τὴ διοχέτευε ἀπὸ δύο διαύλους στοὺς Πελοποννήσιους προκρίτους: βλ.: «Διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας ἀναγκάζομαι νὰ γράψω μακρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Πελοπ. προεστῶτας τῶν πόλεων (τοὺς πάλαι περιβοήτους Κοτζαπάσιδας) τὴν ὁποῖαν ἀπορῶν διὰ ποίας ὁδοῦ νὰ στείλω ἀσφαλῶς, ἀπεφάσισα νὰ πέμψω διπλὴν εἰς τὸν ἐν Λιβόρνῳ Μ.Ρ. ὅταν τὴν τελειώσω» (ἐπιστολὴ Κοραΐ πρὸς Ἰάκ. Ρῶτα, 6.Ι.1822), ὅ.π., σ. 322, καὶ «Ἀκούω μόνον μὲ μεγάλῃν μου ἀγανάκτησιν διχονοίας καὶ μωρίας τῶν ἡμετέρων ἐκεῖ κάτω. Ὁ θεὸς νὰ βάλῃ μυελὸν εἰς τὴν κεφαλὴν των! Τοῦτο μ' ἐκίνησε νὰ τοὺς γράψω μακρὰν ἐπιστολὴν, τὴν ὁποῖαν τοὺς ἔστειλα διπλὴν, κατὰ τὴν 10 τοῦ παρόντος διὰ τῆς Λιβόρνου. Εἶθε νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς ψυχὰς των, ὅ,τι αἰσθάνθησαν ἐδῶ ὅσοι ἐκ τῶν ἡμετέρων τὴν ἀνέγνωσαν» (ἐπιστολὴ Κοραΐ πρὸς Παντ. Βλαστό, 25.Ι.1822), ὅ.π., σ. 336.

8. Πρβλ. «Ἐπειτα ἡ χρεῖαν ἔχουσα θεραπείας ἀρρωστία δὲν εἶναι εἰς τὴν Ὀδ. ἀλλ' εἰς τὴν Πελοπ. ὅπου οἱ περιβόητοι τὴν πλεονεξίαν καὶ πρὸ τῆς παρουσίας μεταβολῆς Κοτζαμπ. φαίνεται, κατὰ τὰ θρυλούμενα, ὅτι μεταχειρίζονται τὴν ἐλευθερίαν ὡς ὄργανον τῆς φιλαρχίας των. Καὶ τοῦτο μὲ φαίνεται τόσον ὀλιγώτερον παράδοξον, ὅσον τὸ ἐπρόσμενα καὶ τὸ ἐφοβούμεν ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς. Τὸ πρᾶγμα ἤρχισεν ἄωρον εἰς ἔθνος, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει ἀκόμη ἀρκετὰ φῶτα νὰ καταλάβῃ τὰ ἀληθῆ του συμφέροντα [...]» (ἐπιστολὴ Κοραΐ πρὸς Ἰάκ. Ρῶτα, 24.ΧΙΙ.1821), Κοραΐ, *Ἀλληλογραφία*, Δ', σ. 320.

9. Βλ. π.χ. Ἀρριανοῦ, *Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν βιβλία τέσσαρα* (ἐκδ. Α. Κ[οραΐ]), Β', Παρίσι 1827, σ. ιζ': «[...] καθὼς εἰς τὰς ἡμέρας μας αἱ σαρκοφαγία τῶν Ἰακωβίνων, ἔφεραν τὴν ἄφρονα πενταρχίαν, καὶ τὴν ἀκόλουθον αὐτῆς μοναρχίαν τοῦ Ναπολέοντος».

χρησιμοποιημένη στὴν ἐποχὴ τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ Κοραῆς δὲν ἔρχεται νὰ μιλήσει ὡς δάσκαλος ἀλλ' ὡς πολίτης (citoyen) ποῦ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κάνει κάτι τέτοιο, ἀφοῦ ἀποτείνεται σὲ ἐλεύθερα μέλη ἑνὸς ἐλεύθερου κράτους¹⁰.

Μετὰ εἶναι ἡ ἔννοια τῶν προνομίων ποῦ ἐπίσης συχνὰ στιγματίζεται στὸ κοραϊκὸ κείμενο. Ἀποκτήθηκαν σὲ παλαιότερες ἐποχὲς ἀπὸ τοὺς προύχοντες, οἱ ὁποῖοι «ἐφαντάζοντο ὅτι ἦσαν παρὰ τοὺς ἄλλους εὐδαιμονέστεροι, διότι ἦσαν ἀδικιώτεροι»¹¹, ἀλλὰ δὲν πρέπει πιά νὰ παραμείνουν. Εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλους ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους στόχους καὶ τὰ πρώτα ἐπιτεύγματα τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἦταν ἡ κατάργηση τῶν προνομίων (3-4 Αὐγούστου 1789).

Ἐδῶ ὁ Κοραῆς προχωρεῖ σὲ μιὰ περαιτέρω διευκρίνιση ποῦ ἐξυπονοεῖται ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν προνομίων ἀπὸ τὴ γαλλικὴ Ἐθνοσυνέλευση ἀλλὰ ὁ ἴδιος θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ κάνει, ἔχοντας ὑπόψῃ του τόσο τὴν πραγματικότητα τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὅσο καὶ τὰ διαδραματισθέντα στὴ γαλλικὴ Ἐπανάσταση: «Ὅπως οἱ πλούσιοι καὶ οἱ δυνατοὶ — λέγει ὁ Κοραῆς — δὲν πρέπει νὰ «φυλάξουν» τὰ προνόμιά τους μετὰ τὴν ἀλλαγὴ, ἔτσι καὶ οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ ἀδύνατοι δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκουν νὰ γίνουν «πάραιτα» πλούσιοι καὶ δυνατοί, «ὡς νὰ ἦτο πρᾶγμα ζηλωτὸν νὰ ἀποκτᾶται δύναμις ἢ πλοῦτος χωρὶς δικαιοσύνην»¹². Αὐτὸ, ἂν συνέβαινε, θὰ σήμαινε ἀπλῶς ἀλλαγὴ φρουρᾶς καὶ ὄχι ἰσότητα.

Καὶ μ' αὐτὴ τὴ φράση του ἐρχόμαστε στὴ συμπόρευση τῶν ἐνοιῶν τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ὡς πρὸς τὰ δικαιώματά τους καὶ τῆς δικαιοσύνης, θεωρία πολὺ ἀγαπητὴ στὸν Κοραῆ, ὅπως ξέρομε ἀπὸ τὰ ἔργα του, ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Συναφῆς μὲ τὴν κατάργηση τῶν προνομίων εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἰσονομίας, ποῦ ἐπανεπιλημμένα ἀναφέρεται στὸ κείμενο τοῦ Κοραῆ, καὶ ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ

10. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ πολίτη βλ. καὶ Πλουτάρχου, *Τὰ πολιτικά* (ἔκδ. Α. Κ[οραῆ]), Παρίσι 1824, σ. 134 (= *Περὶ τῶν ἑλληνικῶν συμφερότων διάλογος δύο Γραικῶν*, Ὑδρα [=Παρίσι] 1825, σ. 130): «Τὸ Πολῖται σημαίνει μέλη τῆς πολιτείας, τὰ ὁποῖα ἂν δὲν ὑγιαίνωσι, οὐδὲ τὸ πολιτικὸν σῶμα ἐμπορεῖ νὰ καυχῆθῃ, ὅτι ὑγιαίνει ὀλοκλήρως, ἐπειδὴ στερεύεται τὴν συνεργίαν αὐτῶν [...]». Πρβλ. Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, Δ', σ. 338 (ἐπιστολὴ Κοραῆ πρὸς Ἀλεξ. Κοντόσταυλο, 8.ΙΙΙ.1822). Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ νεκρολογήσαντες τὸν Κοραῆ τὸ 1833 δὲν παρέλειψαν νὰ ἐπισημάνουν ἔμμεσα τὴν ἔντονη συναίσθηση ποῦ εἶχε ὁ Κοραῆς γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ πολίτη: «Ἡ Ἑλλὰς χάνει σήμερον τὸν ἑναρετώτερον, τὸν ὠφελιμώτερόν της Πολίτην», Π. Λαζαρεῶ, *Λογίδριον ἐκφωνηθὲν εἰς τὴν κηδείαν τοῦ Α. Κοραῆ*, Παρίσι 1833, σ. 3, «Ἡ πατρίς θρηγεῖ σήμερον τὸν κορυφαῖον τῶν πολιτῶν της», Κωνσταντίνου Π. Πλατῦ, «Ἐπιτάφιος λόγος», *Le polyglotte*, τ. 1 (Παρίσι, 15. V. 1833), σ. 9, καὶ «τοιοῦτον λοιπὸν πολίτην χάνει ἡ Ἑλλὰς», Φραγκίσκου Πυλαρινοῦ, «Λόγος ἐπιτάφιος [...]», ὁ.π., τ. 2, σ. 8.

11. Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, Δ', σ. 323.

12. Ὁ.π.

δικαίος νόμος είναι πάνω από όλα και για όλους. Το πρώτο που μάς θυμίζουν αυτές οι απόψεις είναι το άρθρο 1ο της Διακηρύξεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (20-26 Αυγούστου 1789): «Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits».

‘Η Ισονομία —συνεχίζει ο Κοραΐς— προϋποθέτει την ελευθερία που μόλις κατακτήσατε και επιτυγχάνεται με την όμοιοια ή, όπως αλλιώς τη λέγει, την «πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικὴν ἀγάπην»¹³. Οι έννοιες βέβαια αυτές, *ελευθερία, ισονομία και ἀδελφικὴ ἀγάπη* ἢ (*όμοιοια*) δὲν εἶναι τίποτ’ ἄλλο παρὰ τὸ ἐννοιολογικὸ τρίπτυχο τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως: *liberté, égalité, fraternité*.

Ἄν θελήσουμε νὰ ἐπιμεινόμε σ’ αὐτὸ και προχωρήσουμε στὸ ἄρθρο 6ο τῆς γαλλικῆς Διακηρύξεως, θὰ διαβάσουμε «La loi est l’expression de la volonté générale [...]. Elle doit être la même pour tous [...]. Tous les citoyens, étant égaux à ses yeux [...]» και ὄχι, ὅπως συνέβαινε πρὸ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ὅταν ὁ κατακτητὴς «εἶχε δύο ζύγια, δύο μέτρα ἄνισα, δύο νόμους, ὁ ἄνομος, ἕνα διὰ τοὺς ὁμοθρήσκους του, και ἄλλον δι’ ἡμᾶς τοὺς ἀσεβεῖς, ὡς ἐτόλμα νὰ μᾶς ὀνομάζῃ ὁ ἀσεβέστατος»¹⁴. Ἡ ἰδεολογικὴ συγγένεια γαλλικῆς Διακηρύξεως και ἀπόψεων Κοραΐ, ὅπως διατυπώνονται και στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐπιστολῆς του, εἶναι προφανές¹⁵.

Και ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ *ισονομίας*, ἃς προσέξουμε ἐδῶ τὴ διάκριση ποὺ κάνει ὁ Κοραΐς μεταξὺ *ισονομίας* και *ισοτιμίας*. Εἶπαμε, συνοψίζοντας τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιτολῆς του, γιὰ τὴ διάκριση αὐτή. Δὲν εἶναι παρὰ ὁ ἀπόηχος ἢ, ἂν θέλετε, ἡ προσαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς Διακηρύξεως, ὅπως διατυπώνονται στὸ ἄρθρο 1ο: «Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur

13. Κοραΐ, *Ἀλληλογραφία*, Δ', σ. 324.

14. Κοραΐ, *Ἀλληλογραφία*, Δ', σ. 327.

15. Ὁ Κοραΐς και παλαιότερα εἶχε κάνει χρῆση τῆς *Déclaration* —κάτι ποὺ δὲν ἔχει ἐπισημανθεῖ. Στὴν *Ἀδελφικὴ διδασκαλία* του, Ρώμη [=Παρίσι] 1798, σσ. 53-54, παραφράζει ἀποσπάσματα τοῦ ἄρθρου 4ου και τοῦ ἄρθρου 6ου: «Εἰς τὸ τοιοῦτον μόνον πολιτευμα ἔχει χῶραν ἢ ἀληθῆς ελευθερία· ἢ ὅποια ἄλλο δὲν εἶναι πλὴν “ἢ ἐξουσία τὴν ὅποیان ἔχει πᾶς ἕνας πολίτης νὰ πράττῃ ὅσα οἱ νόμοι δὲν ἐμποδίζουσιν”, ἤγουν νὰ πράττῃ ὅχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ’ ὅ,τι ἠθέλησε τὴν πρώτων φοράν, ὅποταν ἐνώθη με τοὺς συμπολίτας του εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Καὶ ἐπειδὴ ἄλλο δὲν εἶναι ὁ νόμος πλὴν “ἢ κοινὴ θέλησις διαφόρων ἀνθρώπων συνελθόντων προσωπικῶς, ἢ διὰ τοποτηρητῶν, με σκοπὸν τοῦ νὰ συστήσῃσι πολιτείαν» φανερὸν εἶναι, ὅτι ποτὲ δὲν συνηθροίσθησαν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ πωλήσῃσι πρὸς ἀλλήλους ἕκαστος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ελευθερίαν, διὰ νὰ συγκατανεύσῃσιν εἰς τὸ νὰ ἀδικῶσι και νὰ φονεῶσιν ἀκωλύτως ἀλλήλους, διὰ νὰ ἐμποδίσῃσι με τὸν φόβον τῶν ποινῶν ὅσα ἔργα ἔκριναν βλαβερὰ εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Καὶ ἐκ ταύτης τῆς ὁμογνώμου πάντων θελήσεως ἔπεται, ὅτι ὁσάκις παραβαίνει τὸν νόμον ὁ κατὰ μέρος πολίτης, κολάζεται δικαίως, διότι πράττει ὅ,τι θέλει μόνος αὐτός, και ὄχι ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον ἠθέλησε κοινῶς με τοὺς συμπολίτας του εἰς τὸν καιρὸν τοῦ πολιτικοῦ συναλλάγματος».

l'utilité commune» καὶ στὸ ἄρθρο 6ο «Tous les citoyens [...] sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur capacité, et sans autre distinction que celle de leurs vertus et de leurs talents». Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Κοραΐς ἔγραψε: «Ἀλλὰ τὴν τιμὴν πρέπει νὰ τὴν προσμένη ὁ χρηστός πολίτης, ἀπὸ τὴν κοινήν ψῆφον τῶν συμπολιτῶν του, ὅταν ἀληθῶς ᾖ ἄξιος τιμῆς, ὄχι νὰ τὴν ἀρπάξῃ μὲ βίαν ἢ μὲ δόλον, ὄχι νὰ παραγκωνίξῃ τοὺς ἀξιοτέρους του, καὶ νὰ ἐνθρονίζεταὶ αὐτὸς εἰς τὴν πρέπουσαν εἰς ἄλλους καθέδραν»¹⁶.

Ἄλλο στοιχεῖο ποὺ ἐπίσης πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὁ Κοραΐς σ' ἓνα σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς του λέγει «Αἱ νόμιμοι πολιτεῖαι πρέπει νὰ ἔχωσι καὶ ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους [...] καὶ πῦδ κάτω: «Οἱ ἀρχόμενοι πάλιν χρεαστοῦν νὰ πείθωνται εἰς τοὺς ἄρχοντας, ὅταν οἱ ἄρχοντες τοὺς κυβερνώσι κατὰ νόμους· ὅταν δὲν ζητῶσιν ἀπ' αὐτοὺς μικρὸν ἢ μέγα τίποτ' ἄλλο παρὰ ὅ,τι ζητοῦν οἱ νόμοι»¹⁷. Ἡ Διακήρυξη αὐτὸ τὸ εἶχε διατυπώσει ἔτσι (ἄρθρο 12ο): «La garantie des droits de l'homme et du citoyen nécessite une force publique; cette force est donc instituée pour l'avantage de tous, et non pour l'utilité particulière de ceux auxquels elle est confiée».

Πῶς εἰδικά, στὸ θέμα τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων τοῦ πολίτη ὁ Κοραΐς λέγει ὅτι «Αἱ νόμιμοι πολιτεῖαι πρέπει νὰ ἔχωσι [...] καὶ χορηγούς τῆς ἀναγκαίας εἰς τὰς πολιτικὰς χρείας δαπάνης, καὶ διοικητὰς [=διαχειριστὲς] τῆς χορηγίας [...]», μὲ τὴν προϋπόθεση βέβαια ὅτι οἱ διαχειριστὲς θὰ «δίδωσι εἰς αὐτοὺς [δηλ. τοὺς πολίτες] κατ' ἔτος λογαριασμὸν ἀκριβέστατον εἰς τί, καὶ διὰ τί ἐξῶδευσαν τὸν συναθροισμένον ἀπὸ τοὺς ἰδρώτας των φόρον [...]»¹⁸. Ἀνατρέχοντας καὶ πάλι στὴ Διακήρυξη θὰ βροῦμε τὸ πρότυπο τῶν ἀπόψεων αὐτῶν. Ἄρθρο 13ο: «Pour l'entretien de la force publique, et pour les dépenses d'administration, une contribution commune est indispensable; elle doit être également répartie entre tous les citoyens, en raison de leurs facultés». Ἄρθρο 14ο: «Tous les citoyens ont le droit de constater, par eux-mêmes ou par leurs représentants, la nécessité de la contribution publique, de la consentir librement, d'en suivre l'emploi, et d'en déterminer la quotité, l'assiette, le recouvrement et la durée» (πρβλ. καὶ ἄρθρο 15ο).

Θὰ μπορούσα νὰ ἀναφερθῶ σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα στὰ ὁποῖα φαίνεται ἡ «μετακένωση» (ἢς χρησιμοποίησω λέξη τοῦ Κοραΐ) τῶν ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως — τουλάχιστο τῆς πρώτης περιόδου της — στὴν ἡγεσία τῶν

16. Κοραΐ, Ἀλληλογραφία, Δ', σ. 329.

17. Ὁ.π.

18. Κοραΐ, Ἀλληλογραφία, Δ', σσ. 329-330.

Ἑλλήνων ἐπαναστατοῦν, ὅπως π.χ. τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς θρησκευτικῆς καταστάσεως ποὺ ἀπηχοῦν ἀπόψεις ἐνὸς πρωτεργάτη τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦ συνταγματικοῦ ἐπισκόπου ἀββᾶ Η. Grégoire, ἀλλὰ ὁ χρόνος δὲν μοῦ τὸ ἐπιτρέπει.

Πρέπει ἡμῶς σύντομα νὰ ὑπογραμμίσω τὸν ὄχι ἀδικαιολόγητο φόβο του, μήπως ἡ διχόνοια ἀναδείξει κάποιον τύραννο. Οἱ ἀναβαθμοὶ μιᾶς τέτοιας ἀναδείξεως περιγράφονται λεπτομερῶς στὶς σσ. 327-328 τοῦ Δ' τόμου τῆς Ἐπιτομῆς, στὸν ὁποῖο περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ τοῦ Κοραῆ. Ἐπιλέγω μόνο λίγα: «Μὴ νομίζετε ὅτι μέλλει παρευθὺς νὰ δεῖξῃ πρόσωπον δεσπότη, ἢ νὰ λάβῃ τίτλον ἡγεμόνος ἢ βασιλέως [...]». παρακάτω: «Ἀφοῦ δυναμωθῆ καλὰ, τότε πλέον ἔχει νὰ σᾶς κυβερνᾷ ὡς ἀληθὴς δεσπότης μὲ τοὺς κατὰ πόλεις Σατράπας του [...]» καὶ τελειώνει: «[...] Αἱ κατὰ μέρος ὑβριστικαὶ ὑπεροψίαι, καταφρονήσεις καὶ ἀνισότητες πολίτου πρὸς πολίτην φυτεύου, ποτιζοῦν καὶ ριζοῦν τοὺς τυράννους». Ὁ Κοραῆς, εἶπαμε, ἔζησε ἐντονα τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση. Μέσ' ἀπ' αὐτὴ ξεπήδησαν π.χ. (καὶ ὄχι μόνο αὐτοὶ) ὁ Ροβεσπιέρρος καὶ ὁ Ναπολέων. Ἀργότερα θὰ τοὺς ὀνομάσει «φονικούς δημομαγωγούς»¹⁹.

*

Νομίζω ὅτι ἔδειξα, ἂν καὶ ἐπιλεκτικὰ ἀπὸ τὸ μακρὸ κοραϊκὸ κείμενο, τὴν ἄμεση συγγένεια τῶν ιδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως μὲ τὴ δικτῆς του πρωτοβουλίας συμβουλευτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἡγεσία — ἀνώνυμο — τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Πρὶν ἑπτὰ χρόνια ὁ Λ. Βρανούσης ἔδειξε ὅτι τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ὁ Κοραῆς εἶχε μεταφράσει στὰ ἑλληνικά, τὴ γαλλικὴ Διακήρυξη²⁰, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος δὲν τὴ δημοσίευσε ποτέ. Τώρα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἐπιστολὴ του τῆς 10.1.1822 εἶναι ἡ *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* καὶ εὐρύτερα ἡ γαλλικὴ ἐπαναστατικὴ ἰδεολογία σὲ ἑλληνικὴ μορφή. Κάτι περισσότερο, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ — λησμονημένη ἀπὸ τὸν ὑποχρεωτικὸ ἐγκλωβισμό τῆς στὸ ἐπιστολικὸ corpus — ἀποτελεῖ εἰσαγωγὴ, καὶ μάλιστα σὲ ἀνύποπτο χρόνο, στὸ λίγο ἀργότερα συνταχθὲν σπουδαῖο ἔργο τοῦ Κοραῆ (ποῦ κι αὐτὸ ἔμεινε τότε ἀνέκδοτο), τὶς *Σημειώσεις εἰς τὸ*

19. Βλ. Ἀρριανοῦ, *Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν βιβλία τέσσαρα* (ἔκδ. Α. Κ[οραῆ], Α', Παρίσι 1827, σ. κδ'. Πρβλ. καὶ Ἀδελφικὴ διδασκλία, 6.π., σσ. 52-53.

20. Λέανδρου Βρανούση, «Ἡ Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ Κοραῆς», *Πρακτικὰ Συνεδρίου "Κοραῆς καὶ Χίος"* (Χίος, 11-15 Μαῖου 1983), Α', Ἀθήνα 1984, σσ. 223-258, ὅπου καὶ πρωτοδημοσιεύεται ἡ κοραϊκὴ μετάφραση τῆς Διακήρυξεως (σσ. 246-247).

Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου, καὶ πάλι, ἰδεολογικὴ συνέχεια ἀποτελοῦν οἱ ἑπτὰ τελευταῖοι Διάλογοι τοῦ (1824-1831)²¹.

Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

SUMMARY

S. Fassoulakis, *The Korais intervention: The ideas of the French Revolution in his letter to the Peloponnesian leaders.*

Sometime during the beginning of the year 1822 Adamantios Korais wrote to the Peloponnesian leaders of the Greek Revolution to advise them to avoid any division of the rebels into political parties.

The author of this paper proves that Korais in this long letter (10.I.1822) got his arguments from the ideas of the French Revolution and especially from the *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*.

21. Ἀναλυτικὰ, α': *Περὶ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων διάλογος δύο Γραικῶν*, Ὑδρα [=Παρίσι] 1825 (πρώτη δημοσίευση στὰ Πλουτάρχου, *Πολιτικά*, Παρίσι 1824), β': *Διάλογος δεύτερος περὶ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων*, Ὑδρα 1827 (πρώτη δημοσίευση στὸ Λυκούργου, *Λόγος κατὰ Λεωκράτους*, Παρίσι 1826), γ': «Διάλογος» στὰ Ἀρριανοῦ, *Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν βιβλία τέσσαρα*, Α', Παρίσι 1827, σσ. ιζ'-εξδ', δ': «Διάλογος περὶ τῆς μελλούσης τῶν Χίων τύχης», στὰ Ἀρριανοῦ, *Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν* [...], Β', Παρίσι 1827, σσ. α' - μ', ε': «Διαλέγονται δεύτερον», στὰ Ἀτακτα, Β', Παρίσι 1829, σσ. λα'-ρκ', ς': *Τί συμφέρει εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ Τούρκους Ἑλλάδα νὰ πράξη εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις, διὰ νὰ μὴ δουλωθῇ εἰς χριστιανούς τουρκίζοντας. Διάλογος δύο Γραικῶν*, Παρίσι 1830, καὶ ζ': *Τί συμφέρει εἰς τὴν ἐλευθερωμένην ἀπὸ Τούρκους Ἑλλάδα* [...] *Διάλογος δύο Γραικῶν δεύτερος*, Παρίσι 1831.

